

На перехресті культур: Монастир і храм Пресвятої Трійці у Вільнюсі: Колективна монографія за ред. Альфредаса Бумблаускаса, Сальвіюса Кулявічюса та Ігоря Сkochиляса / 2-ге видання, виправл. й доповн. [Серія «Київське християнство», т. 16]. Львів: Видавництво Українського католицького університету 2019, 912 с.: іл.

Галузі знань: етно-конфесійна історія, культурологія, релігієзнавство, сакральна архітектура.

У конструюванні сучасної ідентичності литовців та українців важливе місце посідає історична й культурна пам'ять про минуле. Для Литви центральну роль відіграє традиція Великого князівства Литовського (ВКЛ), а для України — традиція державності козацького Гетьманату й багатоміліонна належність більшої частини українських земель до західного цивілізаційного кола. При цьому в обох країнах маркована в публічному просторі як «своя» історична і культурна спадщина переважно охоплює лише литовські чи, відповідно, українські елементи. Натомість рідко звертається увага на внесок інших народів та етноконфесійних груп у розвиток національної культури та формування модерних націй на величезному просторі Центрально-Східної Європи. З іншого боку, і литовська, й українська історіографія зазвичай конструює свій метанаратив без урахування ширшого контексту економічних, соціокультурних і політичних процесів на глобальному рівні. Свідченням обмеженості такого підходу є відсутність в українській гуманітаристиці розуміння значущості ВКЛ (і, зокрема, її столиці Вільнюса / Вільна / Вільни) у збереженні й адаптації до нових історичних умов спадщини Київської Русі, руської культури і слов'янсько-візантійських джерел східного християнства. Така ж обмеженість гуманітарного дискурсу простежується в Литві, де майже не артикулюється внесок багатоміліонної громади русинів (сучасних українців і білорусів) у розвиток і процвітання мультинаціональної й поліконфесійної держави — ВКЛ.

Колективна монографія литовських та українських авторів пропонує новий спосіб інтерпретації спільного культурного спадку двох народів, фокусуючи увагу на історії православної й унійної (греко-католицької, греко-унійної) громад на території ВКЛ. Організаційно вони входили до складу Київської митрополії слов'янсько-візантійського обряду з осідком спершу в Києві, а від XV ст. — у Новгородку й Вільні. До визначних центрів східнохристиянської традиції та міжкультурної комунікації у ВКЛ належав монастир і храм Пресв. Трійці, що функціонували в столиці держави — Вільні (сучасна локалізація — м. Вільнюс, вул. Аушрос Варту, 76), єдиній у Європі митрополії на перехресті двох цивілізацій — латинського і візантійського світів. Саме столиця Литви — цей «Північний Єрусалим», віддавна поєднувала Східну і Західну Європу, де назагал мирно співіснували представники різних національностей і культур.

Святотроїцький комплекс невдовзі після своєї появи став (поряд з Успенським катедральним собором Вільна) одним з головних релігійно-культурних осередків русинів у Литовській державі — спочатку православних, а з 1596 р. також уніатів (сучасних греко-католиків). У долі храму й обителі Пресв. Трійці, по суті, відображена вся історія литовської частини Київської митрополії. З цим духовним центром

безпосередньо пов'язана діяльність відомих подвижників і святих Православної й Унійної Церков: трьох віленських мучеників Антонія, Йоана та Євстафія (середина XIV ст.), св. мученика Макарія, митрополита київського (кінець XV ст.), священномученика Йосафата (Кунцевича) та київського унійного митрополита Йосифа (Велямина Рутського) (перша половина XVII ст.).

Зведена в XVI ст. кам'яна церква Пресв. Трійці є не тільки прекрасним зразком сакральної архітектури ВКЛ епохи Ренесансу, але й меморіальним пам'ятником одному з найвидатніших політичних діячів Литви, православному князеві Костянтинові Острозькому, який побудував храм як *votum* за перемогу литовських військ над московською армією в битві під Оршею 1514 р. До XVII ст. при Троїцькій церкві діяв православний монастир (окремі архимандрити цієї обителі ставали «митрополитами київськими, галицькими і всієї Русі»), однойменне братство (перше такого типу об'єднання віленських міщан), богословська й публічна школи, друкарня (де побачила світ перша східнослов'янська граматика) тощо. Від XVII ст. сакральний комплекс стає серцем усього Василянського чину, звідки реформоване в 1617 р. унійне монашество поширюється на терени сучасних Білорусі, Латвії, Литви, Польщі, Росії та України. Добре освічені ченці Святотроїцького монастиря викладали у Віленській єзуїтській академії й університеті. Після третього поділу Речі Посполитої в 1795 р. та окупації території Литви царською Росією діяльність віленських василіян була підпорядкована інтересам імперії, а приміщення їхньої обителі влада використала для утримання в ув'язненні членів студентської підпільної організації Вільнюського університету, серед них і знаного поета Адама Міцкевича. Урешті-решт у 1839 р. російська адміністрація перевела чернечий осередок на синодальне православ'я, а згодом і цілком ліквідувала його.

Таким чином, Святотроїцька церква й монастир є унікальним дослідницьким майданчиком для міждисциплінарного вивчення поліконфесійної та багатокультурної історії ВКЛ, зокрема її руського сегмента. Водночас святиня унікальна і своїм сьогоденням — у 1991 р. Греко-Католицька Церква отримала в Литві легальний статус, а в 1992–1994 рр. литовський уряд повернув місцевій громаді греко-католиків комплекс забудов – храм Пресв. Трійці та василіянську обитель, котрі стали осердям культурного й релігійного життя української діаспори в Литві (богослужіння в церкві відправляються українською мовою). Так, завдяки литовцям, українці знову відкрили для себе духовний центр Берестейської церковної унії — Вільнюський монастир. У даному випадку можна говорити про своєрідне продовження традицій ВКЛ у XXI ст.